

**UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI” CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE TEOLOGIE ORTODOXĂ
ȘCOALA DOCTORALĂ „ISIDOR TODORAN”**

**DUHUL SFÂNT –
IZVORUL ȘI FUNDAMENTUL
SPIRITUALITĂȚII VETEROTESTAMENTARE**

– TEZĂ DE DOCTORAT –

– REZUMAT –

**COORDONATOR ȘTIINȚIFIC:
Pr. Prof. Univ. Dr. IOAN CHIRILĂ
Conf. Univ. Dr. GIOVANNA MARIA PORRINO**

**DOCTORAND:
SPOREA CRISTIANA**

**CLUJ - NAPOCA
2023**

Cuprins

Listă de Abrevieri.....	4
Introducere	5
1. Delimitări semantice și conceptuale	16
1.1. Sensul și ocurențele termenului „ruah” în Vechiul Testament	17
1.2. Symbolismul și denumirile Duhului Sfânt în textele veterotestamentare.....	25
2. Duhul lui Dumnezeu în Pentateuh	30
2.1. Duhul lui Dumnezeu și purtarea Sa pe deasupra apelor (Fc 1,2).....	36
2.2. Duhul lui Dumnezeu și „suflarea de viață” (Fc 2,7).....	43
2.3. Vântul puternic și despărțirea Mării Roșii (Ieș 14).....	45
3. Duhul Sfânt în cărțile istorice	59
3.1. Norul din Templul lui Solomon (3 Rg 8).....	66
3.2. Profetul Ilie și adierea lină de vânt	72
4. Duhul Sfânt în scrierile profetice.....	82
4.1. Duhul lui Dumnezeu la profetul Isaia	83
4.1.1. Mlădița, Duhul lui Dumnezeu și cele șapte duhuri (cap. 11).....	87
4.1.2. Duhul asupra Robului Domnului	90
4.1.3. Duhul în teologia isaiană	96
4.2. Profetul Ioil și vărsarea Duhului (3,1-5)	99
4.3. Vedenia câmpului de oase și Duhul restaurator (Iez 37).....	106
5. Duhul Sfânt în Psalmi și în literatura sapiențială	113
5.1. Duhul lui Dumnezeu în Psalmi	113
5.1.1. Duhul și reînnoirea spirituală a omului (Ps 50)	120
5.1.2. Trimiterea Duhului în „psalmul creației” (Ps 103)	126
5.2. Duhul Sfânt și Hochma (înțelepciunea) în Cărțile Sapiențiale	131
5.2.1. Duhul în Proverbele lui Solomon	132
5.2.2. Duhul în Înțelepciunea lui Solomon	135
5.2.3. Duhul în Cartea înțelepciunii lui Isus, fiul lui Sirah	137
6. Perspective teologice	138

6.1. Duhul lui Dumnezeu – sursa spiritualității Vechiului Testament.....	138
6.2. Duhul Sfânt și prezența sa în actele liturgice	143
6.3. Duhul Sfânt și cunoașterea mistică	154
6.4. Duhul Sfânt în actele de experiență a lui Dumnezeu.....	160
6.5. Experiența Duhului Sfânt în concepția Chiarei Lubich	175
Concluzii	192
Anexă. Chiara Lubich – despre Duhul Sfânt	194
Bibliografie	201

Cuvinte cheie: spiritualitate, Duhul Sfânt, Pentateuh, conducători harismatici, foc, nor, simbol, lucrare harică, Chiara Lubich, mișcarea focolară

Spiritualitatea Vechiului Testament este profund înrădăcinată în relația dintre Dumnezeu și poporul Său ales, Israel. Această relație specială este mediată de prezența Duhului Sfânt, care insuflă viață în inimile și mințile evreilor. Duhul este cel care face posibilă o legătură autentică și vie cu Divinitatea. Încă de la început, atunci când Dumnezeu l-a creat pe om după chipul și asemănarea Sa, El i-a suflat în nări suflare de viață. Acest suflu divin este Duhul care dăruiește omenirii capacitatea de a trăi în comuniune cu Creatorul. Mai târziu, Duhul coboară peste profeți și liderii poporului ales, înzestrându-i cu înțelepciune și putere pentru a-L reprezenta pe Dumnezeu. De asemenea, Duhul este prezent în Templu, locul unde Cerul se unește cu pământul. Spiritualitatea poporului Israel are la bază legământul dintre Yahweh și fiii lui Avraam. Prin ascultarea de Legea revelată lui Moise, evreii trăiesc în armonie cu voința lui Dumnezeu. Fără ajutorul Duhului însă, respectarea Legii se reduce la o serie de obligații formale, pierzându-și sensul spiritual mai profund. Scopul este o relație dinamică, plină de viață, nu doar o conformare exterioară unor reguli. În esență, spiritualitatea Vechiului Testament înseamnă o viață trăită în lumina și cu puterea Duhului lui Dumnezeu. Este o relație dinamică, vie, personală cu Yahweh. Este experiența prezenței celui Preaînalt, care umple inimile cu bucurie, nădejde și înțelepciune. Este dorința sinceră de a trăi în voia Creatorului, de a reflecta sfințenia Sa.

În primul capitol al lucrării noastre am realizat delimitările semantice și conceptuale necesare. „Duhul” (lui Dumnezeu/al Domnului) (ruah Elohim/YHWH) are un rol important, deși adesea în spatele cortinei, în Vechiul Testament. Nu există o prezentare sistematică, în Vechiul Testament, a unei teologii a Duhului (sau a orice altceva, în această privință), dar Duhul îl întâlnim periodic în istoria sa. Duhul lui Dumnezeu este cel care dă viață, ordine și înțelepciune atât la nivel cosmic, cât și istoric. El manifestă voința și providența divină, fie prin fenomene naturale, fie prin înzestrarea liderilor. Conceptul de Duh subliniază monoteismul strict al revelației veterotestamentare. Prezența Duhului este privită de obicei ca fiind benefică și dătătoare de putere, chiar și de către păgâni, cărora ea le oferă, de asemenea, revelație. Duhul coboară asupra mai multor oameni, ca să le dea forță într-un mod special, pentru un rol de conducere, precum cel de judecător, profet, rege sau Mesia. Există și dovezi ale unei funcții mai largi a Duhului, dincolo de cea referitoare la indivizi. În Isaia, Duhul lui Yahwe și cuvintele Sale nu rămân numai la profet, ci și la copiii săi și descendenții acestora, pentru totdeauna (Is 59,21). Funcția de profet nu este ereditară, dar rolul lor pare a fi aici privit ca extinzându-

se, dincolo de funcția oficială, la mulți alții. Dumnezeu promite și să își așeze Duhul în mijlocul poporului său, care va fi restaurat după pedeapsa exilului, făcându-l capabil să adere la poruncile legământului său (Iez 36,27; cf 39,29). Contextul indică faptul că Duhul nu este o forță care acționează din exterior asupra persoanelor, ci mai degrabă un element din ființa lor interioară, așa cum se afirmă la 36,26: „Vă voi da o inimă nouă și voi așeza un duh nou în lăuntrul vostru”. Duhul dă nașterii viață (37,14), reînnoind prospețimea și vitalitatea lor, precum apa în deșert.

În cel de-al doilea capitol, intitulat *Duhul lui Dumnezeu în Pentateuh*, ne-am oprit asupra unor fragmente relevante pentru studiul de față. Duhul este prezent în actul creării ca și Creator și în creație ca Proniator. În Facere, capitolul 1, Duhul lui Dumnezeu este prezentat ca plutind deasupra apelor primordiale înaintea creației lumii, această imagine sugerând că Duhul a avut un rol activ în actul creator, ca o forță ce dă viață și ordonează haosul originar. Interpretările ulterioare văd în Duhul ce plutea deasupra apelor o prefigurare a botezului creștin. În capitolul 2 din Cartea Facerii, Dumnezeu suflă în om un suflu de viață făcându-l astfel o ființă vie. Suflarea divină este legată de singularitatea și demnitatea specială a omului ca *imago Dei*. Este un act creator continuu ce susține întreaga omenire. Din perspectivă creștină, suflarea lui Dumnezeu prefigurează revigorarea spirituală adusă de Hristos. În timpul exodului din Egipt (Ieș 14), Duhul lui Dumnezeu este prezentat ca un vânt puternic care deschide calea prin Marea Roșie și aduce confuzie în tabăra egiptenilor. Controlul providențial asupra fenomenelor naturii manifestă puterea lui Dumnezeu care acționează pentru mântuirea poporului ales. În special, Duhul îl umple pe Iosua ca succesor al lui Moise pentru a conduce poporul spre Canaan. Duhul înțelepciunii este esențial pentru liderii poporului ales. În general, Vechiul Testament prezintă Duhul ca pe o forță dinamică prin care Dumnezeu intervine în istorie și în natură spre împlinirea planurilor Sale. Întreaga istorie a poporului ales este integrată de Părinți într-un sistem tipologic complex care structurează revelația biblică în jurul figurilor ce pregătesc împlinirea în Hristos. Astfel, deși inițial centrat pe revelarea lui Dumnezeu în istoria poporului evreu, conceptul biblic de Duh este extins de Părinți pentru a include întreaga economie a mântuirii. El devine puntea care leagă cele două Testamente și integrează revelația într-un tot unitar. Istoria concretă este transfigurată pentru a dezvălui adevăruri spirituale universale. Iar Duhul lui Dumnezeu este liantul care cimentează unitatea și continuitatea mesajului biblic pentru om.

În capitolul al treilea, *Duhul Sfânt în cărțile istorice*, sunt tratate ocurențele duhului la Solomon și la profetul Ilie, două figuri proeminente în care putem observa lucrarea Duhului. La încoronarea lui Solomon ca rege, Duhul lui Dumnezeu acționează în mod vizibil prin profetul Natan, care îl unge pe tânărul Solomon drept urmaș al tatălui său David. Astfel, noul

rege primește înzestrarea cu înțelepciunea și priceperea de care are nevoie pentru a conduce poporul. De altfel, înțelepciunea lui Solomon devine proverbială în istoria biblică și este recunoscută drept un dar deosebit al Duhului Sfânt. Un moment culminant în domnia lui Solomon este sfințirea Templului, construit la porunca lui Dumnezeu ca locaș al slavei divine printre poporul ales. La rugăciunea de dedicare a regelui, norul slavei Domnului umple Templul, simbolizând prezența și revelația lui Dumnezeu printre oameni. Acest eveniment marchează o etapă nouă în relația lui Dumnezeu cu Israelul, ca punct central al manifestării divine devenind acum Templul, locașul Duhului Sfânt. În viața profetului Ilie putem urmări de asemenea într-un mod fascinant lucrarea activă a Duhului lui Dumnezeu. De pildă, în vremuri de foamete, Duhul îl trimite pe Ilie la o văduvă din Sarepta Sidonului care îl va ajuta cu hrană. Apoi, în confruntarea de pe Muntele Carmel, Duhul Domnului îi dă putere lui Ilie să învingă profetii lui Baal și să-i convingă pe israeliți să renunțe la idolatrie. După o perioadă de descurajare și epuizare, Ilie ajunge în peștera de pe muntele Horeb unde are o întâlnire profundă cu Dumnezeu. Acolo experimentează prezența Domnului nu într-un fenomen grandios, ci în „adierea lină de vânt”, o revelație discretă, dar plină de înțelesuri despre firea blândă a lui Dumnezeu. În final, misiunea pământească a lui Ilie se încheie printr-un gest simbolic plin de semnificații teologice, și anume înălțarea sa la cer într-un car de foc. Duhul Domnului îl ridică astfel pe Ilie de pe pământ, deschizând perspectiva vieții veșnice pentru toți cei credincioși. Așadar, în relatările despre Solomon și Ilie observăm modul concret în care Duhul lui Dumnezeu lucrează în istoria poporului ales. Prin înzestrarea cu înțelepciune, putere și curaj, Duhul îi ajută pe acești lideri ai lui Israel să-și împlinescă menirea. Iar prin revelație și îndrumare directă, El se face cunoscut ca persoană divină activă și purtătoare de viață. Astfel, încă din Vechiul Testament descoperim bogăția de semnificații a lucrării Duhului în mijlocul poporului lui Dumnezeu.

În capitolul al patrulea, intitulat *Duhul Sfânt în scrierile profetice*, ne îndreptăm atenția în primul rând asupra lui Isaia, unul dintre profetii în care tema Duhului este proeminentă, apărând de 11 ori, apoi asupra lui Ioil, care profetește o revărsare universală a Duhului lui Dumnezeu în „zilele din urmă” și, într-un final, asupra profetului Iezechiel, unde Duhul joacă un rol important în reînnoirea interioară a poporului ales. Dintre toate cărțile profetice ale Vechiului Testament, cartea profetului Isaia este cea în care tema Duhului Sfânt este tratată cel mai amplu și profund. Încă de la chemarea sa la slujire, Isaia primește revărsarea Duhului, descris ca „Duhul înțelepciunii și al priceperii, Duhul sfatului și al tăriei, Duhul cunoștinței și al temerii de Domnul” (Is 11,2). Astfel înzestrat, Isaia vestește judecățile lui Dumnezeu asupra neascultării poporului, dar și speranța într-un Mântuitor ce va veni și va aduce o creație nouă.

Una din cele mai clare profeții mesianice ale lui Isaia este cea referitoare la un Descendent din tulpina lui Iesei, peste care se va odihni Duhul Domnului (Is 11,1-2). Acest Prunc descris de Isaia este o prefigurare a lui Hristos însuși, uns de Duhul Sfânt pentru lucrarea Sa mântuitoare. De asemenea, Isaia vorbește despre un „Rob al Domnului” ce va purta mesajul mântuirii până la marginile pământului, fiind umplut de Duhul lui Dumnezeu (Is 42,1). Printre temele isaiene legate de Duhul Sfânt se numără și făgăduința revărsării Duhului peste tot poporul lui Dumnezeu (Is 32,15; 44,3), nu doar peste anumiți aleși, precum și ideea de judecată prin Duhul Domnului (Is 4,4; 28,6). De asemenea, Duhul este sursa vieții veșnice pentru creația nouă anticipată de profet (Is 32,15). Prin urmare, Isaia oferă o viziune cuprinzătoare asupra lucrării Duhului în istoria mântuirii.

Un alt profet în care Duhul Sfânt joacă un rol proeminent este Ioil, care vestește o revărsare universală a Duhului lui Dumnezeu „peste orice făptură” (Ioil 2,28) în „zilele din urmă!”. Această pogorâre a Duhului va însoți judecățile lui Dumnezeu și restaurarea finală a lumii. Profeția lui Ioil despre revărsarea universală a Duhului s-a împlinit parțial la Cincizecime (Fapte 2), dar își așteaptă împlinirea deplină la a doua venire a lui Hristos. În fine, cartea profetului Iezechiel conține și ea teme majore referitoare la Duhul Sfânt, în special în ceea ce privește reînnoirea spirituală a poporului. De exemplu, Iezechiel are viziunea unui câmp de oase uscate asupra cărora se revărsă suflarea vieții din partea Duhului lui Dumnezeu, readucându-le la viață (Iez 37). Aceasta simbolizează reînvierea spirituală a lui Israel sub influența vivificatoare a Duhului. De asemenea, Iezechiel vestește o înnoire lăuntrică prin Duhul Domnului, care va îndepărta inima de piatră și va da una de carne, supusă voinței divine (Iez 36,26-27). Astfel, învățătura despre Duhul Sfânt este amplu dezvoltată în scrierile profeților majori ai Vechiului Testament. Ei anticipează revărsarea universală a Duhului în era mesianică, rolul Său în lucrarea Mântuitorului, precum și activitatea regeneratoare a Duhului în inima omului. Aceste perspective vor fi desăvârșite în revelația noutestamentară despre relația celor trei Persoane ale Sfintei Treimi și misiunea mântuitoare împlinită de Fiul și sfințitoare a Duhului. Dar încă din scrierile Vechiului Testament, Duhul Sfânt este descoperit ca actor divin major în istoria mântuirii.

Capitolul al cincilea, *Duhul Sfânt în psalmi și în literatura sapiențială*, analizează îndeosebi psalmul 50 (Duhul și reînnoirea spirituală a omului) și psalmul 103 (Trimiterea Duhului în psalmul creației), apoi, în afara cărții Psalmilor, am voit să căutăm o conexiune mai profundă a termenului Duh cu semnificația „duhul lui Dumnezeu” și „înțelepciunea”, ca dar al acestuia. Aici sunt examinate trei cărți sapiențiale: cartea Pildele lui Solomon sau Proverbe și cărțile Înțelepciunea lui Solomon și a lui Isus Sirah. În cartea Psalmilor găsim referințe

semnificative la persoana și lucrarea Duhului Sfânt. De pildă, Psalmul 50 exprimă rugăciunea psalmistului pentru o inimă curată și un duh înnoit de către Dumnezeu. Astfel, Duhul este Acela care săvârșește lucrarea de reînnoire lăuntrică în om, curățându-l de păcate și dându-i un duh nou, viu în comuniunea cu Dumnezeu. Această temă a regenerării spirituale prin Duhul va fi amplu dezvoltată în Noul Testament. Un alt text relevant este Psalmul 103, cunoscut și ca „psalmul creației”. Aici Duhul este trimis de Dumnezeu pentru a înnoi fața pământului și a readuce viața în lume. Putem vedea astfel activitatea Duhului Creator încă de la începuturi, dar și continua Sa lucrare de recreare și revigorare a creației. Trimiterea Duhului restaurează frumusețea și armonia originală a lumii.

Dincolo de Cartea Psalmilor, în literatura sapiențială veterotestamentară întâlnim adesea o conexiune profundă între Duhul lui Dumnezeu și înțelepciune. De pildă, în Proverbele lui Solomon, înțelepciunea este descrisă ca „suflarea Atotputernicului” (Pilde 21,12), iar Duhul Domnului este izvorul ei. Înțelepciunea este un dar al Duhului acordat omului pentru a-l călăuzi pe calea cea bună. Similar, în cărțile Înțelepciunea lui Solomon și a lui Isus Sirah, înțelepciunea este însuși Duhul cel Sfânt al lui Dumnezeu coborât din ceruri pentru a lucra în om. Ea este „suflare a puterii lui Dumnezeu, o rază curată a slavei Atotputernicului” (Înțel 7,25). Înțelepciunea dumnezeiască este revărsată în sufletul omului ca „un Duh sfânt, unic, de multe feluri, subțire, mișcător, pătrunzător” pentru a-l învăța și sfinți (Înțel 7,22-23). Astfel, literatura sapiențială a Vechiului Testament dezvăluie legătura profundă dintre Duhul Cel Sfânt și Înțelepciunea divină. Duhul este izvorul înțelepciunii care luminează mintea, înobilează inima și conduce viața omului pe calea cea bună. Prin darul Său de înțelepciune, Duhul aduce roadele Sale sfințitoare în viața credincioșilor. Aceste perspective vechi-testamentare despre relația Duhului cu înțelepciunea anticipează învățătura nou-testamentară despre Duhul Sfânt ca Duh al adevărului, care ne călăuzește spre tot adevărul (In 16,13), și despre roada Duhului ca manifestare a înțelepciunii divine în viața credinciosului (Gal 5,22-23). Astfel, încă de la început Duhul Sfânt este descoperit ca purtător și dătător al înțelepciunii cerești în istoria poporului lui Dumnezeu.

În cele din urmă, capitolul al șaselea tratează câteva perspective teologice care au în vedere spiritualitatea Vechiului Testament și modul în care aceasta este receptată în experiența Bisericii. Analizăm, pe rând, Duhul Sfânt și prezența Sa în actele liturgice, Duhul Sfânt și cunoașterea mistică, Duhul Sfânt în actele de experiență a lui Dumnezeu și Experiența Duhului Sfânt în concepția Chiarei Lubich.

Pe parcursul acestei cercetări am urmărit în principal trei obiective: În primul rând am avut în vedere relevarea elementelor care atestă realismul acțional al Duhului în Vechiul

Testament, în toate ocurențele mai sus menționate. În al doilea rând, arătând lucrarea Sa în istoria mântuirii, am căutat să argumentăm din punct de vedere exegetic realismul personal al Duhului. În cele din urmă, oprindu-ne la simbol, metaforă, alegorie, am prezentat forme de revelare a lucrării și a realismului personal și forme de afirmare și conservare a transcendenței Duhului Sfânt, precum Duhul Sfânt ca foc, căldură, suflare etc.

Lucrarea cuprinde o abordare exegetică a locurilor din sfera noastră de cercetare, cu exegeză morfo-sintactică și cu sinteză/sistematizare doctrinară. În demersul cercetării facem apel la exegeza diacronică și critica textuală a pasajelor scripturistice relevante, folosind metoda istorico-critică dar și pe cea teoretică-patristică. Ne-am referit în acest sens la comentariile ebraice, care interpretează textul din perspectiva primilor receptori ai mesajului scripturistic. Apoi, în ceea ce privește comentariile patristice, aici sunt păstrate și reliefate atât sensul literal-istoric, cât și sensul transcendent-spiritual. Comentariile moderne continuă receptarea textului scripturistic în context contemporan. Experiențele și întâlnirile oamenilor cu Dumnezeu, consemnate de cărțile Sfintei Scripturi, sunt continuate până în zilele noastre. Lectura transversală a textelor vechi-testamentare evidențiază faptul că Duhul Sfânt este actorul principal al revelării și al accederii în transcendent.

Primul dintre sensurile lui *rûah* pe care îl regăsim în textele scripturistice este cel de suflare, care apare încă de la începutul Vechiului Testament, în Cartea Facerii, unde este explicit faptul că Dumnezeu este sursa respirației umane, „respirația” reprezentând energia umană. Uneori, termenul devine un sinonim pentru *nepeš*, „suflet” sau „forță vitală”, și *lēb*, „inimă”, incluzând inteligența și voința.

Ebraicul *rûah* nu se referă doar la viața dată omenirii de Dumnezeu. Duhul lui Dumnezeu a venit peste oameni și i-a împuternicit pentru o slujire specială, precum cea de rege sau profet. Profetia era înțeleasă ca un semn al prezenței duhului lui Dumnezeu. Se aștepta ca duhul lui Dumnezeu să fie revărsat din abundență și în viitor. Anticii evrei înțelegeau că puterea lui Dumnezeu este pretutindeni, că este personală și că, totuși, este măreață și transcendentă.

Vechiul Testament folosește termenul *Duhul Sfânt* (*rûah qādoš*) doar de trei ori; în schimb, în Noul Testament apare aproximativ de 90 de ori. De cele mai multe ori, Duhul dumnezeiesc este desemnat prin expresii precum *Duhul lui Dumnezeu/al Domnului, Duhul meu/al Lui* etc.

Cercetând Sfânta Scriptura vom găsi numeroase corespondențe între prezența Duhului Domnului în Vechiul Testament și în cel Nou, ca Duh de viață dătătorul, ca Duh de restaurare și de Înviere. Pentateuhul este impregnat de două idei importante: intervenția divină și

interacțiunea dintre Dumnezeu și om. Se poate spune că este vorba de o lucrare istorică, care încorporează diverse surse. O treime din conținutul său tratează legile și instrucțiunile morale.

Putem observa că ideea fundamentală exprimată de numele biblic al Duhului, este cea a unui impuls dinamic, comparabil cu puterea vântului, capabil să transforme totul. În Biblie, prima funcție a Duhului nu este de a face să se înțeleagă, ci de a pune în mișcare; nu de a lumina, ci de a comunica un anumit dinamism puternic. Cu toate acestea, acest aspect nu este exclusiv. Sunt exprimate și alte aspecte, care pregătesc revelația ulterioară. În primul rând, aspectul de interioritate. Termenul “suflare” de fapt, pătrunde în interiorul omului. În limbajul biblic, acest lucru poate fi exprimat prin faptul că Dumnezeu pune Duhul Său în inimile oamenilor. Uneori, darul Duhului este conferit și celor care, deși nu sunt conducători, sunt chemați de Dumnezeu să împlinească un serviciu în anumite momente și circumstanțe.

În relatarea creației, după menționarea inițială a duhului sau a suflării lui Dumnezeu care plutea deasupra apelor, nu mai găsim cuvântul "*ruah*", denumirea ebraică a duhului. Cu toate acestea, modul în care este descrisă crearea omului sugerează o relație cu duhul sau cu suflarea lui Dumnezeu. Astfel, Sfânta Scriptură ne arată clar că Dumnezeu a intervenit prin suflarea sau duhul Său pentru a face din om o ființă în care este prezent duhul lui Dumnezeu.

Profunda înțelegere simbolică a realităților spirituale este caracteristică perspectivei patristice asupra Scripturii. Episoadele și imaginile concrete sunt integrate de Părinți într-un sistem tipologic complex care structurează întregul sens al revelației biblice. Trecerea Mării Roșii devine astfel o verigă esențială în lanțul de simboluri care articulează experiența spirituală a omului ca împlinire a sensurilor figurate în istoria biblică. Textele profetice care se referă la trimiterea Duhului Sfânt sunt oracole în care Dumnezeu vorbește inimii poporului său.

De-a lungul istoriei poporului lui Israel se poate vedea că Dumnezeu i se revelează dându-i și o viață duhovnicească și manifestându-Se ca sursă a acestei vieți. Duhul lui Dumnezeu nu este recunoscut imediat ca Sfânt și principiu al sfințirii din partea poporului. Dacă Biblia atribuie, totuși, anumite manifestări Duhului lui Dumnezeu, este mai ales, pentru că această forță neașteptată, interioară, care nu provine de la om, produce efecte uimitoare care sunt în mod evident dorite de Dumnezeu conform exigențelor și promisiunilor sale: libertatea și fidelitatea poporului său.

Duhul Sfânt în Vechiul Testament este mai ales o promisiune. Cerurile deschise, un Dumnezeu Tată, venit pe pământ, rugăciunea Vechiului Testament va fi împlinită de Iisus Hristos, prin darul Duhului Sfânt.

Lucrarea activă a Duhului Sfânt este experiată, mai ales în cultul ortodox, în Biserica și în Tainele ei, în centrul cărora se află Euharistia. Prin Sfintele Taine se împărtășește – în dar –

credincioșilor, harul Duhului Sfânt care se revarsă asupra lor. În mod special, prin Sfânta Taină a Mirungerii, „pecetea darului Duhului Sfânt”, se împărtășește harul divin pentru creșterea și împlinirea duhovnicească a omului. În răsăritul creștin, centralitatea contemplației și a acțiunii liturgice păstrează vie conștiința de sine originară, însuflețită de acea experiență mereu reînnoită a Duhului.

Am abordat studiul de față dată fiind experiența personală trăită în întâlnirea cu o harismă a Duhului Sfânt, cea din spiritualitatea Mișcării Focolarelor, care a determinat această incursiune în realitatea Vechiului Testament, în căutarea sursei, a izvorului experiențelor spirituale pe care le trăiesc oamenii din toate timpurile, călăuziți fiind de Duhului lui Dumnezeu.

Bibliografie

EDIȚII ALE SF. SCRIPTURI

- *Biblia Hebraica Stuttgartensia*, ed. Karl Elliger și Wilhelm Rudolph (Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1987).
- *Septuaginta. Id est Vetus Testamentum graece iuxta LXX*, ed Alfred Rahlfs (Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1935).
- *Biblia Sacra, Iuxta Vulgatam Versionem* (Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1975).
- *The Holy Bible, King James authorized Version* (Oxford: Oxford University Press, 1977).
- *La Bibbia di Gerusalemme (Bologna: EDB, 2011)*.
- *Biblia sau Sfânta Scriptură*, ediția Sfântului Sinod (București: IBMO, 1968).
- *Biblia sau Sfânta Scriptură*, ediție jubiliară a Sfântului Sinod (București: IBMO, 2001).
- *Biblia sau Sfânta Scriptură*, ediția Sfântului Sinod (București: IBMO, 1988).

DICȚIONARE, LEXICOANE, CONCORDANȚE, MANUALE, CĂRȚI DE CULT

- ACADEMIA ROMÂNĂ, *Dictionarul explicativ al limbii române* (București: Ed. Universul enciclopedic, 2018).
- ALEXANDER, Desmond T., ROSNER, Brian S. *New Dictionary of Biblical Theology*, electronic ed., (Downers Grove, IL: Inter Varsity Press, 2001).
- ALEXIEV, Serafim, *Tâlcuirea Crezului*, trad. de Gheorghita Ciocoi (București: Sofia, 2015).
- AUVRAY, Paul, *Introduction à la Bible* (Desclée : Ed. Robert-Feuillet, 1959).
- BLACK, J., A. GREEN, A., *Gods, Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia: An Illustrated Dictionary* (London: British Museum Press, 1992).
- BORIELLO, L., et al., *Dizionario di mistica* (Città del Vaticano: Libreria Ed. Vaticana, 1998)
- BUTA, Ioan, Ioan-Eugen BUTA și Nicolae-Marcel BUTA, *Concordanță Biblică, Studiu introductiv* (București: Basilica, 2018).
- COOGAN, Michael D., (ed.), *The Oxford Encyclopedia of the Books of the Bible* (New

York: Oxford University Press, 2011).

- *Dizionario Enciclopedico di Spiritualità*, vol. 2 (Roma: Città Nuova, 1990)
- *Enciclopedia Cattolica* (Michigan: Ente per l'Enciclopedia cattolica e per il Libro cattolico, 1951).
- EVEN-SHOSHAN, A., *A New Concordance of the Old Testament* (Jerusalem: Kiryat Sepher, 1983).
- FREEDMAN, David Noel, *The Anchor Bible Dictionary*, vol. 6 (New York: Doubleday, 1996).
- FREEDMAN, David Noel, MYERS, Allen C., BECK, Astrid.B, *Eerdmans Dictionary of the Bible* (Grand Rapids, MI: W.B. Eerdmans 2000).
- GOWAN, Donald E. (ed.), *The Westminster Theological Wordbook of the Bible* (Lausville, KE: Westminster John Knox Press, 2003).
- HARRELSON, Walter, *Hebrew Bible: History of Interpretation* (Nashville: Abingdon Press, 2004).
- KOHLENBERGER John, SWANSON, James, *The Hebrew English Concordance to the Old Testament with the New International Version* (Michigan: Zondervan Grand Rapids, 1998).
- LONGMAN, Tremper III, DILLARD, Raymond B., *An Introduction to the Old Testament*, Zondervan Academic, 2006 .
- MCCONVILLE, J., Gordon, *Dictionary of the Old Testament. Prophets. A Compendium of Contemporary Biblical Scholarship* (Nottingham: Inter-Varsity Press, 2012).
- MIRZ, Umair, *A Dictionary of The Bible*, vol. 4 (New York & Edinburgh: Charles Scribner's Sons, 1910).
- PACOMIO, Luciano, *Pentateuco – Dizionario teologico enciclopedico* (Piemme: Casale Monferrato, 1993).
- PFEIFFER, R.H., *Introduction to the Old Testament* (London, 1952).
- SOGGIN, Alberto, *Introduzione all'Antico Testamento* (Brescia: Paideia, 2000).
- SWANSON, James, *Dictionary of Biblical Languages with Semantic Domains: Hebrew (Old Testament)* (Oak Harbor: Logos Research Systems Inc., 1997).
- ZĂGREAN, Ioan, TODORAN, Isidor, *Dogmatica ortodoxă Manual pentru seminariile teologice* (Cluj-Napoca: Renașterea, 2009).

RESURSE PATRISTICĂ

- AUGUSTIN, *Manual de credință, speranță și caritate* 9,31 în *Corpus Christianorum, Series Latina* (Turnhou: Brepols, 1953)
- AUGUSTIN, *Commenti alla Genesi a cura di Giovanni Catapano*, ed. Enrico Moro (Bologna: Bompiani – Giunti, 2018).
- BOUYER, L., *La spiritualità dei Padri* (Bologna: Edizioni Dehoniana, 1968).
- *Cartea Filocaliilor. Cele Mai frumoase pagini*, trad. de Dumitru Stăniloae (București: Humanitas, 2018).
- CUSCITO, G. (ed.), *Cromazio di Aquileia: Catechesi al popolo* (Roma: Città Nuova, 1989).
- EFTIMIE ZIGABENUL și SF. NICODIM AGHIORITUL, *Psaltirea în tâlcurile Sfinților Părinți* (Iași: Ed. Egumenița, 1850).
- *Filocalia de la Optina*, trad. de Cristea Florentina, vol.1 (Galați: Ed. Egumenița, 2009).
- *Filocalia sau culegerea din scrierile Sfinților Părinți care arată cum se poate omul curăți, lumina și desăvârși*, vol. 3, trad. de Dumitru Stăniloae (București, Ed. Harisma, 1994).
- FRANCESCO DELLA CROCE, *Il monte Carmelo* (Milano, 1925).
- GIOVANNI CRISOSTOMO, *Omellie sull'Epistola agli Ebrei. Patristica* (Alba: Edizioni Paoline, 1965)
- GREGORE DE NAZIANZE, *Discours 38-41 în Sources chrétienne 358*, introduction, texte critique et notes par Claudio Moreschini (Paris: Les Éditions du Cerf, 1990).
- MORESCHINI, Claudio, *Storia della filosofia patristica* (Brescia: Morcelliana, 2004).
- SF. AMBROZIE CEL MARE, „Hexaameron,” în *PSB 52*, trad. de Teodor Bodogae et al. (București: IBMO, 2007).
- SF. GRIGORE DE NYSSA, *Despre viața lui Moise*, în *PSB 29*, trad. de Dumitru Stăniloae (București: IBMO, 1987).
- SF. IOAN DAMASCHIN, *Dogmatica*, trad. de Dumitru Fecioru (Bucureșt: IBMO, 2005).
- SF. IOAN GURĂ DE AUR, *Comentariile sau tâlcuirea Epistolei Întâi către Corinteni* (București: Ed. Sophia/Cartea Ortodoxă, 2005).
- SF. IOAN GURĂ DE AUR, *Omilii la Facere*, în *PSB 21*, trad. Dumitru Fecioru (București: IBMO, 1987).
- SF. IOAN GURĂ DE AUR, *Predici la sărbători împărătești și cuvântări de laudă la sfinți* (București: IBMO, 2002).
- SF. MAXIM MĂRTURISITORUL, *Mystagogia. Cosmosul și sufletul, chipuri ale Bisericii* (București: IBMO, 2000).

- SF. NICODIM AGHIORITUL și Neofit KAVSOKALIVITUL, *Deasa împărtășire cu Preacuratele lui Hristos Taine* (Alba Iulia: Ed. Reîntregirea, 2017).
- SF. VASILE CEL MARE, *Despre Duhul Sfânt*, în *PSB 12*, trad. de Dumitru Fecioru (București: IBMO, 1988).
- ST. GRIGORIE DE NYSSA, *De instituto christiano*, trad. W. Jäger (Leida, 1954).
- STĂNILOAE, Dumitru, *Viața și învățătura Sfântului Grigorie Palama* (București: Ed. Scripta, 1993).
- TEODORET DE CIR, *Tâlcuire a celor o sută cincizeci de psalmi ai proorocului împărat David*, trad. de PS Iosif al Argeșului (Petru Vodă: Sfânta Mănăstire Sfinții Arhangeli, 2003).
- TOMA DE AQUINO, *Summa Theologica* (Iași: Polirom, 2009).

COMENTARIII BIBLICE

- ALLEN, L.C., *Ezekiel 1-19*, în *WBC 28* (Dallas, Word Incorporated, 1994).
- ALLEN, Leslie, „Psalms 101-150,” în *WBC 21* (Dallas: Word, Inc, 2002).
- ASHBY, G.W., *Go out and meet God: A commentary on the Book of Exodus*, în *International theological commentary 2* (Grand Rapids, MI: Wm. B. Eerdmans, 1997).
- BLOCK, D.I., *The Book of Ezekiel*, în *NICOT* (Grand Rapids, MI: Eerdmans, 1997)
- BOVATI, Pietro, MEYNET, Roland, *Il libro del profeta Amos* (Leuven, Ed. RB Sem Peeters, 2019).
- BROWNLEE, W.H., *Ezekiel* (Wac: Word, 1986).
- BRUEGGEMANN, Walter, *Isaiah 40-66* (Louisville: Westminster John Knox Press, 1998).
- BRUEGGEMANN, Walter, *1 & 2 Kings*, în *Smyth & Helwys Bible Commentary* (Smyth & Helwys Publishing, 2000).
- BUDD, Phillip J. *Numbers*, în *WBC 5* (Dallas: Word, Incorporated, 2002).
- BUTTRICK, George, *The interpreter's – Commentary of the Bible* (Nashville: Abingdon Press, 1971).
- CAZELLES Henri și BOUHOT Jean Paul, *Pentateutico* (Brescia: Paideia, 1968).
- CHIRILĂ, Ioan, *Cartea profetului Osea* (Cluj-Napoca: Ed. Limes, 2005).
- CHRISTENSEN, Duane L., *Deuteronomy 21:10-34:12* în *WBC 6B* (Dallas: Word, Incorporated, 2002).
- CLARKE, Adam, *Clarke's Commentary: Ezekiel*. electronic ed. (Albany, OR, Ages Software, 1999).

- CONSTABLE, Thomas, *Commentary on Isaiah* (Peabody: Hendrickson, 2012).
- COOK, S.L., *Ezekiel. Theological Bible Commentary* (Louisville, KY: Westminster John Knox, 2009)
- COOKE, G.A., *A Critical and Exegetical Commentary on the Book of Ezekiel* (Edinburgh: T. & T. Clark, 1936).
- CRAIGIE, Peter C. , „Psalms 1-50,” în *WBC 19* (Dallas: Word, Incorporated, 2002).
- DAHOOD, Mitchell, „Psalms,” în *AB 19* (New York: Doubleday & Company, Inc., 1966).
- DEISSLER, Alfons, *Die Psalmen Band 2, Alttestamentliche Reihe, Heft 4. Erläuterung zu Ps 73-150* (Leipzig: Ed. GMBH, 1965).
- DELITZSCH, Franz, *Commentary on the Old Testament – Isaiah* (Grand Rapids, MI, 1986).
- DEVRIES, S.J., *1 Kings* (Waco: Word, 1985).
- DURHAM, John, *Exodus*, în *WBC 3* (Dallas: Word, Incorporated, 2002).
- ESTES, Daniel J., *Handbook on the Wisdom Books and Psalms* (Grand Rapids, MI: Baker Publishing Group, 2005).
- ESTES, Daniel J., *Handbuch on the Wisdom Books and Psalms. Job. Psalms. Proverbs, Ecclesiastes. Song of Songs* (Grand Rapids, MI: Baker Publishing Group, 2005)
- FARRAR, F.W., *The First and Second Books of Kings* (Minneapolis: Klock & Klock, 1981).
- FIRTH, D.G. and H.G. WILLIAMSON (eds.), *Interpreting Isaiah: Issues and Approaches* (Downers Grove, IL: IVP Academic, 2009).
- GERSTENBERG, Erhard, *Psalms*, 2 vol. (Grand Rapids: Eerdmans Publishing Co., 1988).
- GILL, John, *Commentary on Ezekiel* (Winterbourne: Ontario, 1999).
- *Grande commentario biblico, Parte I, Il Vecchio Testamento e Il Nuovo Testamento e articoli tematici, Parte II* (Brescia: Queriniana, 1999).
- GRAY, John, *I and II Kings. A Commentary* (Philadelphia/London: Westminster, 1970).
- HAHN, Hans-Joachim, *Exodus (Hebrew Bible: History of Interpretation)*.
- HAMILTON, Victor P., *Exodus. An Exegetical Commentary* (Grand Rapids, MI: Baker Academic, 2011).
- HAMILTON, Victor P., *The Book of Genesis. Chapters 1-17*, în *NIC 1* (Grand Rapids, Eerdmans Publishing, 1990).
- HENGSTENBERG, Ernst W., *Commentary on the Psalms*, 2 vol. (Bellingham: Logos Research Systems, Inc., 2010).

- HENRY, Matthew, *1 Kings-Matthew Henry's Commentary on the Whole Bible* (Chicago: Moody Press, 1964).
- HERBERT, A.S., *The Book of the Prophet Isaiah, 40-66* (Cambridge: University Press, 2008).
- HYATT, James Philip, *Commentary on Exodus. Old Testament. Bible Commentaries. Exodus* (London: Oliphants, 1971).
- JAQUET, Louis, *Les Psaumes et le cœur de l'Homme* (Gembloux: Duculot, 1975).
- JENSON, Ezekiel, în *Theological Commentary on the Bible Series* (London: SCM, 2009).
- KEIL, C.F. și F. DELITZSCH, *The Twelve Minor Prophets* (Grand Rapids, MI, 1986).
- KNIGHT, George, *International Theological Commentary: Isaiah* (Grand Rapids, MI: Wm. B. Eerdmans Publishing Co, 1985).
- KRAUS, H.J., *Teologia dei Salmi*, trad. de Claudio Gianotto (Brescia: Paideia, 1989).
- MACDONALD, William, *Believer's Bible Commentary* (Nashville: T. Nelson Publishers, 1992).
- MACDONALD, William, *Il commentario biblico del discepolo. Antico Testamento* (Torino, CLV, la Casa della Bibbia, 2013).
- MILLER, P.D., *Interpreting the Psalms* (Philadelphia: Fortress Press, 1986).
- MOORE, George F., *A Critical and Exegetical Commentary on Judges* (New York: C. Scribner's sons, 1910).
- MORTARI, Luciana, *Salterio della Tradizione. Testi, commenti e sussidi biblici* (Torino: Ed. Gribaudi, 1983).
- NELSON, R., *First and Second Kings. Interpretation* (Atlanta: John Knox Press, 1987).
- NOWACK, Wilhelm, *Hand-Kommentar* (Goettingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1904).
- OGILVIE, Loyd, *Exodus*, în *The Communicator's Commentary 2* (Thomas Nelson Publishers, 1987).
- OSBORN, Noel D., Howard HATTON, *A Handbook on Exodus* (New York: United Bible Societies, 1999).
- OSWALT, J.N., *The Book of Isaiah. Chapters 1-39* (Grand Rapids, MI: Wm. B. Eerdmans Publishing Co, 1986).
- PFEIFFER, Charles, EVERETT, Harrison, *The Wycliffe Bible Commentary* (Chicago: Moody Press, 1962).
- PROPP, William H.C., *Exodus 1-18, A New Translation with Commentary*, în *AB 2* (New York: Doubleday, 1999).

- RAVASI, Gianfranco, *Esodo* (Brescia: Queriniana, 1980).
- RAVASI, Gianfranco, *Il libro dei Salmi*, vol. 1-3 (Bologna: EDB, 1991).
- REYBURN, William David, FRY, Euan McG. *A Handbook on Proverbs* (New York: United Bible Societies, 2000).
- ROBINSON, J., *The First Book of Kings, The Second Book of Kings* (Cambridge: University Press, 1976).
- RUDOLPH, Wilhelm, *Joel, Amos, Obadija, Jona* (Gütersloh: G. Mohr., 1971).
- SCHAEFER, Konrad, *Psalms* (Collegeville: The Liturgical Press, 2001).
- SKA, Jean Luis, *Introduzione alla letteratura del Pentateuco. Chiave per l'interpretazione dei primi cinque libri della Bibbia* (Bologna: Ed. Dehoniane, 2000).
- SMITH, Gary, *Isaiah 1-39*, in *NAC 15A* (Nashville: Broadman & Holman Publishers, 2007).
- SMITH, J. M. Powis, William Hayes WARD, Julius August BEWER, *A Critical and Exegetical Commentary on Micah, Zephaniah, Nahum, Habakkuk, Obadiah and Joel* (New York: C. Scribner's Sons, 1911).
- SPENCE-JONES, Henry, *The Pulpit Commentary: 1 Kings* (Bellingham: Logos Research Systems, Inc., 2004).
- SPENCE-JONES, Henry, *The Pulpit Commentary: Exodus*, (Bellingham, WA: Logos Research Systems, Inc., 2004).
- SPENCE-JONES, Henry, *The Pulpit Commentary: Ezekiel*, vol. 1-2 (Bellingham, WA: Logos Research Systems, Inc., 2004).
- SPENCE-JONES, Henry, *The Pulpit Commentary: Joel* (Bellingham, WA: Logos Research Systems, Inc., 2004).
- SPENCE-JONES, Henry, *The Pulpit Commentary: Numbers* (Bellingham, WA: Logos Research Systems, Inc. 2004).
- SPENCE-JONES, Henry, *The Pulpit Commentary: Proverbs* (Bellingham, WA: Logos Research Systems, Inc., 2004).
- TATE, Marvin, *Psalms 51-100*, in *WBC 20* (Dallas: Word, Incorporated, 2002).
- TAYLOR, John B., *Ezekiel an introduction and Commentary* (Illinois: Inter-Varsity Press, 1973).
- TOY, Crawford H., *A Critical and Exegetical Commentary on the Book of Proverbs* (New York: C. Scribner's Sons, 1899).
- VESCO, Jean-Luc, *Le Psautier de David*, vol. 2 (Paris: Ed. du Cerf, 2006).

- WALTON, John H., Victor H. MATTHEWS și Mark W. CHAVALAS, *Comentariu cultural-istoric al Vechiului Testament* (Oradea: Casa Cărții, 2014).
- WATTS, John, *Isaiah 1-33*, în *WBC 24* (Dallas: Word, Incorporated, 2002).
- WEISER, Arthur, *The Psalms: A Commentary* (Philadelphia: Westminster Press, 1962).
- WESSELSCHMIDT, *La Biblia comentada por los Padres de la Iglesia. Antiguo Testamento, Salmos (51-150)* (Madrid: Cuedad Nueva, 2017).
- WESTERMANN, Claus, *Antico Testamento, Isaia, cap. 40-66. Traduzione e commento di Claus Westermann* (Brescia: Paideia, 1978).
- WESTERMANN, Claus, John J. SCULLION, *Genesis 1-11, A Commentary* (Augsburg: Fortress Pub, 1984).
- WESTERMANN, Claus, *Praise and Lament in the Psalms* (Atlanta, GE: John Knox, 1981).
- WESTERMANN, Claus, *Psalms in Dictionary of the Bible, Supplementary Volume* (Nashville, 1976).
- WILLS, Garry, *Elias and Eliseus* (New York: Nelson Doubleday Inc., 1960).
- WILLSON, Gerald H., *New International Biblical Commentary. Job* (Massachusetts: Hendrickson Publishers, 2007).

CĂRȚI DE SPECIALITATE

- ASSMAN, J., *Egyptian Solar Religion in the New Kingdom: Re, Amun and the Crisis of Polytheism* (New York: Kegan Paul, 1995).
- BACK, J.P., *L'ecumenismo di Paolo VI e Chiara Lubich. La profezia di una Chiesa che si fa dialogo* (Brescia, 2015).
- BERGSON, H., *Le due fonti della morale e della religione* (Milano: Laterza, 1973).
- BERNARD, Charles André, *Teologia spirituale* (Milano: San Paolo, 2002)
- BIANCO, Michele, *Lev Shomeà (1Rg 3, 9)* (Salerno: Edizioni Sinestesie, 2019).
- BLUM, Erhard, *Studien zur Komposition des Pentateuch* (Berlin / New York: Walter de Gruyter, 1990).
- BOBRINSKOY, Boris, *Împărtășirea Sfântului Duh*, trad. de Măriuca și Adrian Alexandrescu (București: IBMO, 1999).
- BOFF, Leonardo, *Soffia dove vuole. Lo Spirito Santo dal Big Bang alla liberazione degli oppressi* (Verona: EMI, 2019).

- BRUEGEMANN, W., *Abiding Astonishment. Psalms, Modernity, and the Making of History (Literary Currents in Biblical Interpretation)* (Louisville, KE: Westminster John Knox Press, 1991).
- BRUEGEMANN, W., *Israel's Praise. Doxology against Idolatry and Ideology* (Philadelphia: Fortress Press, 1984).
- BRUEGEMANN, W., *Theology of the Old Testament, Testimony, Dispute, Advocacy* (Minneapolis: Fortress Press, 1997).
- BULGAKOV, Serghei, *John the Baptist Saint* (Grand Rapids, MI: William B. Eerdmans Pub. Co., 2003).
- BURIGANA, Riccardo, *Storia del Vaticano II* (Torino: Lindau, 2012).
- CAIRD, G.B., *The Language and Imagery of the Bible* (London, 1980).
- CHIRIOCHIGNO, G.C., *Dept-Slavery in Israel and the Ancient Near East* (Sheffield: Academy Press, 1993).
- CODA, Piero, CLEMENZIA, Alessandro, *Il Terzo Persona. Per una teologia dello Spirito Santo* (Bologna: EDB, 2020).
- CODA, Piero, *Dio che dice Amore* (Roma, Ed. Città Nuova, 2007).
- CODA, Piero, *Il monoteismo dei profeti nel suo libro Dalla Trinità. L'avvento di Dio tra storia e profezia* (Roma: Città Nuova, 2011).
- COMAN, Constantin, *Erminia Duhului. Texte fundamentale pentru o ermineutică biblică ortodoxă* (București: Ed. Bizantină, 2002).
- CONGAR, Yves Marie-Joseph, *Credo nello Spirito Santo* (Brescia: Queriniana, 2013).
- CORTESE, Enzo, *Da Mosé a Esdra. I libri storici dell'Antico Israele* (Bologna: EDB, 1985).
- CRAINIC, Nichifor, *Sfințenia – împlinirea umanului (Curs de teologie mistică, 1935-1936)* (Iași: Ed. Trinitas, 1993).
- DAMIAN, Claudiu Cristian, *Hochma, Înțelepciunea în cărțile sapiențiale ale Vechiului Testament* (Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2018).
- DE SANCTIS, Maurizio, *Lo Spirito Santo, questo "grande sconosciuto". Introdurre de Bruno Forte* (Milano: Ed. Paoline, 2017)
- EICHRODT, Walter, *Teologia dell'Antico Testamento*, vol. 1 (Cesena: Paideia, 1979).
- EVDOKIMOV, Paul, *L'Esprit Saint dans la Tradition Orthodoxe* (Paris: Ed. du Cerf, 1967).
- EVDOKIMOV, Paul, *Cunoașterea lui Dumnezeu*, trad. de Vasile Răducă (București: Ed. Christiana, 1995).

- EVDOKIMOV, Paul, *Rugul aprins* (Timișoara: Ed. Mitropoliei Banatului, 1994).
- FLOREA, Petru, *Opera exegetică a Sfântului Maxim Mărturisitorul* (Târgu-Mureș: Academos, 1998).
- FLOROVSKY, George, *Bible, Church, Tradition: An Eastern Orthodox View* (Belmont, MA: Nordland Publishing Company, 1972).
- GALOT, Jean, *L'Esprit Saint, personne de communion* (Sion: Ed. Parole et Silence, 1997).
- GUNKEL, H., *An Introduction to the Psalms* (Macon: Mercer Library of Biblical Studies, 1998).
- HANSON, R.P., *Origen's Doctrine of Tradition* (London: University Press Cambridge, 1954).
- HENDRICUS, Franken, *The mystical communion with Jhwh in the Book of Psalms* (Leiden, 1954).
- HILBERATH, J.B., *Pneumatologia* (Brescia: Queriniana, 1996).
- HILDEBRANDT, Wilf, *An Old Testament Theology of the Spirit of God* (Preabody, MA: Hendrickson, 1995).
- JENSEN, Irving Lester, *Jensen's Survey of the Old Testament: Search and Discover Bible. Old Testament* (Chicago: Moody Press, 1978).
- KOCH, Klaus, *The prophets* (Philadelphia: Fortress Press, 1984).
- KUGEL, James L., *How to Read the Bible. A Guide to Scripture then and now. The Book of Isaiah* (New York: Free Press, 2008).
- LAURENTIN, René, *Lo Spirito Santo, questo sconosciuto: scoprire la sua esperienza e la sua Persona* (Brescia: Ed. Queriniana, 1998).
- LEMAIRE, H., *Les images chez Saint François de Sales* (Paris, Ed. Nizet, 1963).
- LOSSKY, Vladimir, *Teologia mistică a Bisericii de Răsărit*, trad. de Vasile Răducă (București: Ed. Humanitas, 2010).
- LOSSKY, Vladimir, *La teologia mistica della Chiesa d'oriente. La visione di Dio*, trad. de Maria Girardet (Bologna: Edizioni Dehoniane Bologna, 2013).
- LUBICH, Chiara, *Căi ale luminii* (București: Ed. Arhiepiscopiei Catolice, 2008).
- LUCA AL CRIMEII, *Duh – Suflet – Trup*, trad. de Evdochia Șavga (București: Sofia, 2005).
- LYS, Daniel, *Ruach le souffle dans l'Ancien Testament, enquête anthropologique à travers l'histoire d'Israel* (Paris: Presses Universitaires de France, 1962).

- MARTINELLI, Alessio, *Lo Spirito di Dio e la gioia nell'Antico Testamento* (Bologna: Edizioni Francescane, 1976)
- MILLER, P.D., *They Cried to the Lord. The Form and Theology of Biblical Prayer* (Minneapolis: Fortress Press, 1994).
- MOIOLI, Giovanni, *L'esperienza spirituale* (Milano: Glossa, 1992).
- MORALDI, Luigi, *I manoscritti di Qumran* (Torino: Utet, 2017).
- MÜLNER, Ilse, *Feste ebraiche e Feste cristiane - Prospettive dell'Antico e del Nuovo Testamento. I temi della Bibbia* (Bologna: EDB, 2006).
- *Ne vorbește Starețul Efrem Filotheitul. Meșteșugul mântuirii* (Galați: Ed. Egumenița, 1995)
- NOTH, Martin, *Der Schauplatz des Meereswunders* (Festschrift Otto Eissfeldt: Ed. J. Fuck, 1947).
- NOTH, Martin, *Könige* (Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag des Erziehungsvereins, 1964).
- NOWACK, Wilhelm, *Hebräische Archäologie* (Leipzig, 1894).
- PELLETTIER, Anne Marie, *Le livre d'Isaïe ou L'histoire au prisme de la prophétie* (Paris: Ed. du Cerf, 2008).
- PHILIPON, M.M., *Les dons du Saint Esprit* (Toulouse, 1974).
- PONTIFICIUM CONSILIUM PRO LAICIS, *Mișcările ecleziale în grija pastorală a episcopilor*, vol. 1 (București: Ed. Ruah, 2013); *Mișcările în Biserică*, vol. 2 (București, Ed. Ruah, 2014). *Păstorii și mișcările ecleziale*, vol. 3 (București: Ed. Ruah, 2014).
- RAHNER, Karl, *L'esperienza dello Spirito, Meditazioni sulla Pentecoste* (Cinisello Balsamo-Milano, San Paolo, 2016).
- RAURELL, Frederic, *Spiritualità dell'Antico Testamento* (Bologna: Edizioni Dehoniane, 2008).
- RAVASI, Gianfranco, *La paternité de Dieu dans la Bible*, trad. de Simone Rouers (Ed. Saint-Augustin, 2002).
- ROGERS, Eugene F., *After the Spirit. A Constructive Pneumatology from Resources outside the Modern West* (Grand Rapids, MI / Cambridge, UK: Eerdmans, 2005).
- RUSSO, R., *Elia profeta della passione: compassione e amicizia* (Perugia: Graphe.it, 2007).
- SAWYER, J., *The Fifth Gospel: Isaiah in the History of Christianity* (Cambridge: University Press, 1996).
- SCHOLEM, G., *La Kabbalah e il suo simbolismo* (Torino, 1980).

- SISTI, Adalberto, *Il libro della sapienza* (Assisi: Ed. Porziuncola, 1992)
- STĂNILOAE, Dumitru, *Sfânta Treime sau la început a fost iubirea* (București: IBMO, 2012).
- STĂNILOAE, Dumitru, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. 2 (București: IBMO, 2010).
- STĂNILOAE, Dumitru, *Spiritualitatea ortodoxă. Ascetica și mistica* (București: IBMO, 1992).
- STOLZ, Anselm, *La Scala del Paradiso. Teologia della mistica* (Brescia: Morcelliana, 1979).
- THIELE, Edwin Richard, *The Mysterious Numbers of the Hebrew Kings* (Grand Rapids, MI: Eerdmans, 1965).
- Van DER MERWE, C.H.J., *The Old Hebrew Particle Gam: A Syntactic-semantic Description of Gam in Gn-2Kg* (St. Otilien: EOS Verlag, 1990).
- VETÖ, Etienne, *Il soffio di Dio. Un saggio sullo Spirito Santo nella Trinità* (Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 2021).
- VICKERS, Jason E., *Invocation and Assent: The Making and the Remaking of Trinitarian Theology* (Wm. B. Eerdmans Publishing, 2008).
- VON BALTHASAR, Hans Urs, *Gli stati di vita del Cristiano* (Milano: Jaca Book, 1985).
- VON BALTHASAR, Hans Urs, *Teologica*, vol. III: *Lo Spirito della verità* (Milano: Jaca Book, 1992).
- WIRTH, Morand, *I salmi nel cuore di San Francesco di Sales* (Torino: Ed. ELLEDICI, 2022).
- WOLFF, Hans Walter, *Ruah - L'uomo dotato di potenza – Antropologia dell'Antico Testamento* (Brescia: Queriniana, 2002).
- ZAHAROU, Zaharia, *Pecetea prezenței lui Hristos în inima omului* (București: Basilica, 2020).

STUDII DE SPECIALITATE

- BERTRAND, D., „Contributo della Patristica alla Spiritualità,” în Ch. A. BERNARD, *La spiritualità come teologia* (Roma: Paoline, 1993).
- CASTELLANO, Jesus, „Mistica nuziale,” în *Lexicon, Dizionario teologico enciclopedico*, ed.s Luciano Pacomio e Vito Mancuso, Casale Monferrato (Piemme, 1993).
- CASTELLANO, Jesus, „O spiritualitate care unește culmea divinului și a umanului,” în Chiara LUBICH, *Căi ale luminii* (București: Ed. Arhiepiscopiei Catolice, 2008), 31-5.

- CHIRICUȚĂ, Petre, „Și duhul lui Dumnezeu se purta pe deasupra apelor,” *BOR* 4 (1931): 308-322.
- CHIRILĂ, Ioan, „Despre credință, încredințare și promie,” în ziarul *Lumina*, 16 iulie 2014.
- CHIRILĂ, Ioan, „Elemente de introducere în opera exegetică a lui Filon din Alexandria,” *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Theologia Orthodoxa* 1-2 (2002) 3-15.
- CHIRILĂ, Ioan, „Omul în perspectiva întâlnirii cruciforme dintre verticala transcendentului și orizontala imanentului. Repere de antropologie creștin-ortodoxă”, în *Repere patristice în dialogul dintre știință și teologie*, (în colab. cu Cristian Sonea și Ștefan Iloaie), ed. Adrian Lemeni (București, Basilica, 2009), 341.
- CHIRILĂ, Ioan, „Philological reflection – Genesis 1:1,” *ROOTS* 1 (2009).
- CHIRILĂ, Ioan, „Telosul omului: contemplație sau pragmatism?,” *Journal for the Study of Religions and Ideologies* 1 (2002).
- CHIRILĂ, Ioan, *Cuvânt înainte*, în Alexandru SALVAN, *Discursul lui Isaia despre Duhul Sfânt – Ruah Hakodesh* (Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2021).
- CODA, Piero, „Il soffio della vita. Tra Dio, l'uomo e il cosmo,” *Nuova Umanità* 2 (2004)
- CODA, Piero, „Introduzione. L'alterità dello Spirito Santo,” in Etienne VETÖ, *Il soffio di Dio. Un saggio sullo Spirito Santo nella Trinità* (Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 2021).
- DILLARD, Raymond. B, „Reward and Punishment in Chronicles: The Theology of Immediate Retribution,” *Westminster Theological Journal* 46 (1984): 164-72.
- FERREIRA RIBEIRO, Sandra, “Patriarca Athenagoras e Chiara Lubich: un incontro profetico” – Universitatea „Babeș-Bolyai”, Facultatea de Teologie Ortodoxă, Institutul „Sophia”, Loppiano – Italia – Simpozionul internațional *Treime, Biserică. Societate*, Cluj-Napoca, 11-13.02.2019.
- FISICHELLA, Rino, *Profezia*,” în *Dizionario teologico enciclopedico*, (Casale Monferrato-Albano, 1993).
- HASEL, G., „The Polemic Nature of the Genesis Cosmology,” *EQ* 46 (1974): 81-102.
- LURKER, M., „Vento”, în *Dizionario delle immagini e dei simboli biblici*, ed. Cinisello Balsamo (Milano: Edizioni Paoline, 1990).
- MUILENBURG, James, „A Liturgy on the Triumphs of Yahweh,” *Studia Biblica et Semitica* (1966).
- PEDRINI, Arnaldo, „La colomba e le sue rappresentazioni: nella vita dei Santi,” în *Simboli biblici dello Spirito Santo* (Milano: Opera della Regalità, 1981), 35-38

- PEDRINI, Arnaldo, „L'azione dello Spirito Santo nel Cristo e nel suo Corpo mistico secondo il pensiero di S. Francesco di Sales,” *Doctor communis* 30.2 (1979): 32-79
- PEDRINI, Arnaldo, „Simbologie e denominazioni dello Spirito Santo nella dottrina di S. Francesco de Sales,” *Teresianum* 43.2 (1992) 389-416
- PETERCĂ, Vladimir, „Conceptul de Duh în cărțile sapiențiale,” *DT* 1 (1998): 33-45.
- PIDYARTO, Henricus, „Profetismo,” în *Dizionario della mistica*, L. Boriello, E. Caruana, M.R. Del Genio (eds.) (Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 1998).
- POPESCU-MĂLĂIEȘTI, I., „Scurte studii introductive în literatură biblică a Vechiului Testament,” *BOR* 4 (1924).
- RAHNER, Karl, „Sugli angeli in Dio e rivelazione,” *Nuovi Saggi* 7 (1981): 471-527.
- RATZINGER, Joseph, „Mișcările ecleziale și situarea lor teologică,” în *PONTIFICIUM CONSILIUM PRO LAICIS, Mișcările în Biserică*, trad. de Victor-Emilian Dumitrescu (București, Ed. Ruah, 2014).
- RAVASI, Gianfranco „Prefazione,” în *Meditazioni de Chiara Lubich* (Roma: Città Nuova, 2020), 5-13.
- SAVA, Viorel, „Cultul ortodox spațiul prezenței și lucrării Duhului Sfânt,” *DT* 1 (1998): 112-3.
- SEMEN, Petre, „Învățătura despre Sfânt și sfințenie în cărțile Vechiului Testament,” *TV* 4-7 (1992).
- SEMEN, Petre, „Originea, sensul și valoarea vieții în gândirea iudaică și creștină,” *AȘUIT IX* (2004).
- SEMEN, Petre, „Revelarea lucrării Duhului Sfânt în Vechiul Testament,” *DT* 1 (1998).
- SPOREA, Cristiana, „Lucrarea tainică a Duhului lui Dumnezeu în Legea Veche și în iudaismul intertestamentar,” în *Studia Orthodoxa Doctoralia Napocensia* (Cluj-Napoca: Renașterea, 2021), 8-18.
- STANCATI, Tommaso, „Angeli,” în *Dizionario Teologico enciclopedico* (Casalle Monferrato-Albano, 1993), 42-4.
- TOZZI, Angela A., „Profetismo,” în *Dizionario teologico enciclopedico* (Casalle Monferrato-Albano, 1993).